

VEJLE AMTS AARBOG

1947

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

BIDRAG TIL HARTE SOGNS HISTORIE

AF AUGUST F. SCHMIDT

I.

Harte Sogn i Brusik Herred ligger i det skønne, bakkede og stortformede Landskab på Nordsiden af Koldingdalen og nogle få km vestlig for Kolding. Sognebyen *Harte* ligger på Sydskråningen af et af de Randmorænestrøg, der gengiver Israndens Beliggenhed i hine fjerne Tider, da Bræen trak sine vældige Plovfurer gennem den danske Jord. Mange af vore smukkeste Landskaber findes i sådanne Randmorænestrøg, som f. Eks. Egnen ved Hald, Mols Bjerge, De fynske Alper, Ods Herred og Gribskovegnen.¹⁾

Ved *Ejstrup* Sydvest i Sognet har i den sidste Mellemistid været en Ferskvandssø. På den vestlige Del af den nuværende Stationsplads traf man ved geologiske Undersøgelser i 1901 på Jordlag fra Tiden mellem Istiderne. Jernbanestationen ligger på en Terrasseflade, der strækker sig fra *Ejstrup* nogle km mod Øst i Dalen. Ved *Ejstrup* er Terrassen kun få Hundrede m bred og ligger imellem Istidshøjlandet (mod Nord) og Efteristidsdalfuren (mod Syd). Terrassen ligger i en Højde af 16—19 m. Imellem to kløftformige Render, der har skåret sig ned i Terrassen, fandtes i 1901 langs Nordsiden af Stationspladsen i en Højde af ca. 11¹/₄ m over

¹⁾ Knud Jessen i Det danske Folks Historie I (1927), 24 ff.

Havet indtil 4 m Terrassesand. I 1916—17 fandt man i Stedet for dette Lag af Terrassesand et Lag Morænesand og derunder 1 m krydslejret Sand og Grus med spredtliggende store Stenblokke fra Istiden. Under Sandet fandtes planteførende Ler med en Mægtighed af indtil 2,6 m; derunder fandtes indtil 7 m brun Gytje, d. v. s. en Jordart, der består af Ekskrementer af små Vanddyr og Kiselalgers Skaller, der afsattes i rolige Havbugter eller i Indsøer og Moser. Under Gytjen igen fandtes et indtil 2 m tykt Lag stenfrit, planteførende Ler, som hviler på Diluvialsand, der atter må antages at hvile på Moræneler. I Gytjen er der fundet Levninger af en rig Flora, der viser, at Laget er fra *Mellemistiden* og opstået under tempererede Klimaforhold. I Leret under Gytjen er der fundet Levninger af adskillige *Polarplanter*, og i det øvre Ler er der fundet Planterlevninger, som kan tyde på, at dette Ler også er aflejret under køligt Klima. — I den sidste Istid fandtes der en stationær *Isrand* på Strækningen Gjelballe—Lejrskov—Bølling; men kort efter at Isranden var rykket tilbage fra sin Beliggenhed ved Lejrskov Vest for Harte, gjorde den Holdt nogle km Øst på, hvor der frembragtes en Spærring for Kolding Å-Dals Vandmasser, som nu ikke vedblivende kunde få Afløb mod Vest og Syd over Lunderskov og Vamdrup, men måtte samles i en isdæmmet Sø i selve Dalen. Sporene deraf blev en flad, sandet Søbund, der nu fremtræder som en Terrasseflade, der kan følges fra Ejstrup omtrent midtvejs til Kolding. Den når op til en Højde af ca. 19 m. Syd for Højrup findes der lidt oven for Trudsbro, langs med Trudså og Vester Nebel Å, der samlede løber ud i Kolding Å 1½ km Vest for Ejstrup, små Terrasser, der når op til en Højde af 25—28 m og rimeligvis er opstået ved Nedbrydningsarbejde af Senistidsbække i Tilknytning til

den isdæmmede Sø ved Ejstrup.²⁾ — Da der er påvist *Saltlag* i Undergrunden under Harte Sogn, blev der i 1930'erne foretaget nogle efter danske Forhold meget dybe Boringer, der ikke afsvækkede de magnetiske Målinger, som havde ledet Geologerne på Sporet efter en Salthorst dybt i Jorden her, men endnu har Saltboringerne ved Harte og Påby dog ikke givet praktiske Resultater.

Den moderne Påvisning af Saltlag langt nede i Jorden har ingen Forbindelse med det gamle Saltværk ved Bakkerne mellem Harte og Kolding. Her ved en »Saltkilde« blev af Christian 3.'s Dronning Dorothea opført et *Saltværk*, hvis Virksomhed dog indstilledes omtrent samtidig med Dronningens Død i 1571. Det er indtil videre en Gåde, hvorfra Grundvandet i Koldingegnen havde — og har — fået sit Indhold af Salt. Nu kan der ikke ved Harte gamle Saltværk mere spores Salt.³⁾

*

Er Harte Sogn således i geologisk Henseende af ikke ringe Interesse, er der om *Oldtidsminder* herfra meget lidt at meddele. På det arkæologiske Kort, der ledsager *Johs. Brøndsted's Værk: »Danmarks Oldtid«*, er i Harte Sogn afsat 5 Signaturer, der henviser til Fund fra Sten- og Bronzealderen (Gravhøje), og i Traps Danmark, 4. Udg., VII, 692 nævnes, at der lige Sydøst for Harte ses en overpløjet Gravhøj, »det eneste jordfaste Oldsagsmindesmærke, som kendes i Sognet«. Derimod er der hist og her indenfor Området gjort Oldsagsfund fra

²⁾ V. Milthers: Kortbladet Bække (Danmarks geologiske Undersøgelse I. Række, Nr. 15, 1925). Kolding Folkeblad ²/₇ 1931.

³⁾ Saltværkets Historie er udførlig skildret af P. Eliassen, I. O. Brandorff og V. Nordmann i Vejle Amts historiske Aarbøger 1921, 75—101. Se også Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid (1908), 80—82. Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv III, Nr. 179 (stedlig Overlevering).

Sten- og Jernalder, bl. a. Urnefund under Markflade. — Det er ejendommeligt nok, at der i Harte Sogn er gjort så få Oldtidsfund, når man tænker på Rigdommen af Gravhøje og Oldsagsfremdragelser fra Nabosognene i Vest (især Lejrskov) og Øst. Manglen af Oldtidsfund fra Harte Sogn, hvis Østparti i Jordoverfladen har Istidslager, hele det øvrige Område består af Bakkesand (Diluvial- og Morænesand), kunde tyde på, at her har været et Landområde, hvor fast Bosættelse først ret sent har fundet Sted.

*

Den ældste Landsby i Sognet er vistnok *Påby*, utvivlsomt anlagt i Tiden før 800 e. Kr. F. Ordet *By* betyder på Vestnordisk »Gaard« (bestående af flere Huse), men i Danmark turde Betydningen — i det mindste uden for Bornholm — altid være: samlet Bebyggelse, bestående af flere Gårde, d. v. s. hvad vi kalder en *Landsby*. Her er da Tale om et Bondesamlag, et Fællesskab, hvor ingen er Fører, men alle lige, og hvor derfor ingen Person blev udvalgt som Opnævner til Landsbynavnegivningen. Derfor blev i Landsbyer endende på *-by* som Regel et karakteriserende Navneelement ude fra benyttet som Navngiver. Forleddet i *Påby* er uden Tvivl Tilnavnet gammeldansk *Pá*: »Påfugl« eller det samme Ord som det gl.danske Mandstilnavn *Pá*, oldnordisk *Pái*. Personnavne i nørrejydske Navne på *-by* er ellers sjældne. *Påby* er måske en nordlig Udløber af den syd-slesvigske Storgruppe af Landsbyer, hørende til Typen *-by*.⁴⁾

Harte, der er blevet Sogneby og Kirkeby (det sidste vel ikke mindst på Grund af den højere Beliggenhed), har i sit Navn Minder om gammel Skovrydning. *Harte*

⁴⁾ Se nærmere Vilh. la Cour i Sønderjyllands Historie I, 287 ff.

[*hå't*], der 1231 skreves *Harthwet*, er en *Tved-by*. Her i Landet findes ialt ca. 125 Bebyggelsesnavne med Endelsen *-tved*, der ifølge *Gunnar Knudsens* Tolkning oprindeligt har betydet »hugge Træ«, og fra denne Betydning til »rydde« er der intet Spring, og Overgangen til at betegne selve den ryddede Jord svarer ganske til Forholdet ved Rød-Navnene i Nordsjælland (Hillerød, Birkerød o. s. v.). Tved-Byer er alle anlagt i gammelt Skovland, og Typen går sikkert i Danmark tilbage til Vikingetiden (9.—10. Årh. e. Kr.).⁵⁾ — Forleddet i *Harte* kan være Dyrenavnet *Hare* [hå'ə], Tillægsordet gammeldansk *harth* »haard« eller Navneordet gammeldansk *hargh* i Betydningen »Sten«, næppe her i Betydningen »Offersted«; denne Betydning af Ordet forekommer med Sikkerhed kun, når det er Efterled og har et Gudenavn som Bestemmelsesord.

Navnene Påby og Harte er altså begge ret unge, fra Tiden o. 700—1000 e. Kr., de er begge prægede af den stedlige Natur og bærer Vidne om Skovrydning og Opdyrkning i Egnen i nævnte Tidsrum.

De øvrige Landsbynavne og Bebyggelsesnavne i Harte Sogn er yngre end de to nu tolkede Navne.

Ejstrup (1452 *Eystrop*) har Navn efter en Mand, der anlagde en Landsby her nede i Ådalen. Han har muligvis heddet *Esger*. Endelsen *-trup* betyder »Udflytterby«, »Samling af Gårde og Huse« el. lign. Byer, der ender på *-strup*, *-drup*, *-trup*, er anlagt i den ældre Middelalder, o. 1000—1200.

Stubdrup (1481 *Stubdrup*) har i sit Forled næppe et Personnavn, men Ordet *Stub* »Træstub« eller snarest *Stubbe* om et Areal med Træstubbe og Krat.

Stallerup (1473 *Staldorppe*) har i sit Forled det gam-

⁵⁾ Gunnar Knudsen i *Saga och Sed* (1938), 59. *Nordisk Kultur* V (1939), 109.

meldanske Mandsnavn *Stali*, oldnordisk *Stáli*. Stallerup blev senere til en Storgård, *Stallerupgård*, der ligger ved *Stallerup Sø* (ca. 23,7 ha).

Raadvad (1524 Radevadh), ligger ved et Tilløb til Skallebæk. Forleddet er muligvis jydsk Rode »Skovrydning«; Efterleddet er Vad »Vadested«.

Brødsgaard (1468 Brødisgaard) har i sit Forled Ejefald af Navneordet ældre nydansk *brøde* om »opbrudt Jord, Brudager«. En Mulighed kan også være gammel-dansk *bryti* »Gårdbestyrer«.

Stenvad Mølle. Forleddet i Stenvad er Navneordet *Sten*, idet Vadet muligvis har været stenlagt i Bunden, således at man har kunnet komme over uden at synke i.

De ovenanførte Stednavnetolkninger er hentede fra Bogen: Vejle Amts Stednavne (1944), 143—145. Foruden de meddelte Stednavne findes der endnu en Række Gårdnavne i Sognet samt et Væld af gamle Marknavne (Naturnavne), især opbevaret i Markbogen fra 1683 (i Matrikulsarkivet, København). Det er dog ikke Hensigten her at fremlægge Sognets hele Navnestof. Det har blot været Opgaven at give de nødtørftigste sproglige Oplysninger om Hovedbebyggelsesnavnene, så man af disse kan lære noget om Rydning og Bebyggelse her på det stortformede, ret bakkede Jordsmon, som nu udgør Harte Sogn.

*

I gammel Tid var der gentagne Gange Stridigheder mellem Kolding Bymænd og Harte Mændene om *Skellet* mellem Købstadens Jorder og Harte Sogns Tilliggende. Den endelige Fred oprandt i 1723. Da blev Grænsen fastlagt. Hele Marken mellem Kolding og Harte blev delt i to lige Dele, og Kolding fik $\frac{1}{12}$ af Harte Enge. Der sattes Skelsten med Kul og Flint under. Kolding leverede for sin Part 2 Skæpper Trækul dertil. Ved den

ny Grænse fik Kolding mere Jord⁶⁾ som man vel kan tænke. Også til en anden Side har Harte Sogn førhen været større, i sydlig Retning, idet *Vrannerup* i Seest Sogn (Andst H.) hørte til Sognet indtil 1714, da denne Landsby lagdes til Seest. Ifølge det 17. Århundredes Matrikler hørte *Vrannerup* egentlig til Andst Herred, men Beboerne søgte Harte Kirke, hvor der i 1753 indrettedes et Kapel til Hofjægermester v. d. Lieth, født 1701 i Bremen, død 1773 som Ejer af *Vrannerup Hovgård*. Dette Kapel nedlagdes 1844, og dets Plads er inddraget til Siddepladser i Kirkerummet. — I Kirken findes op mod Vestvæggen en Ligsten over Poul Abildgaard til *Vrannerupgård* (død 1563) og tre Hustruer, med Portrætfigurer. Disse Hustruer var Karen Ulfeld, død 1547, Kirsten Timandsdatter, død 1557, og Kirsten Ulfeld. Sidstnævnte er den mest kendte formedelst sit Giftermål med Morten Svendsen Orning, der døde 1574.⁷⁾ Kirsten Ulfeld boede i *Vrannerup* 1580, da hun mageskiftede *Vrannerup Hovgård* til Kronen (imod Skodborghus i Vejen Sogn). Når *Vrannerup By Syd* for Kolding Ådal hørte til Harte Sogn Nord for Åen, har dette sin Årsag i, at Seest Sogn i gamle Dage hørte til Sønderjylland, i hvert Fald indtil 1566.

Siden 1723 har Harte Sogn haft sine nuværende Grænser. Dets *Areal* er nu på 1995 Hektar. Det består af een Sognekommune med *Nørre-Bramdrup Sogn* som Anneks. Sognets Tingsted er Kolding, og det hører under Rets- og Politikreds Kolding Købstad m. m., Vejle Amtsstuedistrikt (en mindre Del af Sognet hører under Ribe Amtsstuedistrikt), Kolding Læge- og Skattekreds,

⁶⁾ P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid (1908), 363—64, hvor Skelstridighederne er omtalt nærmere.

⁷⁾ Morten Svendsen hørte til Adelslægten Orning, ikke til Slægten Bølle, som anført i P. Eliassens Koldingbog, 43.

Kolding Herreds Vurderingskreds, Amtets 2. Folketingskreds, 2. Forligskreds og 7. Udskrivningskreds' 98. Lægd. Sognet havde i 1801: 337 Indbyggere. I Århundredets Løb er Folketallet steget jævnt. 1850 var det oppe på 629, 1901: 925, 1925: 1044, 1930: 1364.

I 1921 var Antallet af Sognets Gårde og Huse 227.

*

Den selvejende *Harte Kirke* ligger 4 km VNV for Kolding og har sin Plads Vest for Harte By. Det gamle Gudshus har sin Beliggenhed i ret ejendommelige og naturskønne Omgivelser, hvor det med sit mærkeligt lave, røde Kirketårn mod Vest virker særegent og smukt i det temmeligt høje Landskab.⁸⁾

Kirken er fra romansk Tid (13. Årh.), af Granitkvadre på profileret Dobbeltsokkel. Koret har haft Apsis, hvis buede Kvadre ses i den nuværende Østgavl; Syddøren, med et Par Søjler og korsmærket Tympanon, benyttes endnu. Norddøren og de oprindelige Vinduer ses tilmurede. I den seneste Middelalder fik Koret Hvælving, medens Skibet beholdt Bjælkeloft, og Tårnet (der har været højere endnu), med hvælvet Underrum og flad Bue ind til Skibet, tilføjedes af Granitkvadre og Munkesten. Det store Våbenhus, af Mursten og Granit,

⁸⁾ Der er naturligvis knyttet Sagn til Kirken og dens Natur-omgivelser. Det fortælles, at Harte Sø eller Kirkesøen er nu skyllet ud gennem den Rende, der er Sonden for Harte Kirke og imellem den og Påby. Endvidere fortælles det også andre Steder fra kendte Sagntrek, at en Mand vilde have ringet for sin Hest, der var død, men så fløj Klokkeren ud af Tårnet og ned i Søen (Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 1710). — Naturen i Omegnen af Harte Kirke er nu noget præget af det der beliggende Kolding Oplands Højspændingsværks Vandkraftanlæg (anlagt 1919—20, med et 23 m højt Vandfald; sammen med Elektricitetsværket i Kolding forsyner det denne By og Oplandet i en Kreds af 15—30 km med elektrisk Kraft og Lys).

er også senere tilføjet. Kirken blev restaureret 1844.⁹⁾

Medens vi i vor Tid kun kender Kirken som Guds-tjenestens Hus, var Forholdet anderledes i gamle Dage. Da kunde Kirkerne også benyttes i profant Øjemed. Således blev Harte Kirke i Kolding Len udvalgt som *Militærkirke*. Her blev o. 1620 installeret et Skab til Våben. Skabet blev gjort af Fyrdeller (ø: Fyrreplanker), Spær-rer og Lægter, det var 7 Alen højt og 7 Alen bredt og indhæftet i Muren. Det var ikke altid morsomt for Landsoldaterne at møde til Eksercits på Kirkepladserne. De fik ofte en hård Behandling af Befalingsmændene. *P. Eliassen* har fremdraget adskillige lærerige Eks-empler på den Måde, Officererne behandlede de under-ordnede. Således havde seks Mand tit og ofte set, at Soldaterne fik Prygl på Pladsen ved Harte Kirke. En Gang, da Knud Thuesen så, hvordan Løjtnanten slog Soldaterne, sagde han: »Herregud, skal det gå sådan til, og kongelig Forordning forbyder det dog.« Men da Løjtnanten hørte det, tog han en Kæp og slog Knud Thuesen, så han måtte trække sig tilbage til Kirkegården. De Harte Mænd, der vidnede dette i Retten (År 1703), havde selv Forstand på Eksercits og sagde, ikke uden Selvfølelse: »Vi har staaet under Militsen og for Fjenderne i Brabant, og en Del af os har set Eksercits for Kongen og Generalerne, og vi synes, at Land-soldaterne eksercerede lige så vel som de gevorbnæ.«¹⁰⁾

⁹⁾ Der skal ikke her gives nærmere Oplysninger om Harte Kirke, idet Kirkearkitekt *S. Fritz*, Århus, i Kolding Folkeblad 17/5 1943 har meddelt en detailrig og nyttig Gennemgang af Kirken og dens Bygningshistorie. Hertil kan føjes, at *F. C. L. M o u r i t z e n*, Kolding, i Kolding Folkeblad 23/7 1941 har anført en Del Enkeltheder om Harte Kirkes Inventar.

¹⁰⁾ *P. Eliassen*: Historiske Strejftog i Koldingegnen (1923), 102. I denne Bog som i *Eliassens Koldingbog* findes talrige, spredt forekommende Småoplysninger om Harte Sogn. Nævnes kan det også, at *L. Jespersen* i Kolding Folkeblad 23/10 1931 har skrevet udførligt om den Harte Degn *Jens Ørbech* og hans Legater, der blev oprettet af ham i 1801.

— Man kan godt forstå, at under sådanne Omstændigheder var Bønderkarlene angst for at komme under Militsten. Eksercerpladsen ved Harte Kirke giver i kort Begreb et Indtryk af gamle Forhold, som man kan glæde sig over nu er forbi. De k nne Omgivelser ved Kirken er nu ikke l nger Vidne til militære Optrin eller Begivenheder, der s rer den humane Følelse.

*

Som noget særegent for Sydjylland kan nævnes, at *Præstegården* her i mange Sogne ikke ligger i Kirkebyen, men i en Naboby. Dette er således også Tilfældet i Harte Sogn, hvor Præstegården findes i *P by*. Herom siges allerede 1566, at i denne By var den rette Præstegård; men den beboedes da af en Bonde, så at Præsten måtte bo i Kolding; 1566 fik han dog Kongebrev om, at han efter Bondens D d måtte tage Præstegården til Opholdssted. Ifølge Wibergs Præstehistorie var den første Præst, der flyttede fra Kolding til P by, Hr. *Christen Madsen Aulin*, der var Præst for Harte-Bramdrup 1659—93. I hans Tid brændte Præstegården, i Januar 1691. Det er nok fra Wiberg, Traps Danmark, 4. Udg. VII, 692 har Oplysningen om, at det først var fra 2. Halvdel af det 17.  rhundrede, at Præsten synes at have haft Bopæl i P by, hvor siden i yndige Naturomgivelser den Harte Præst har haft sit Hjem i en gammel malerisk Præstegård, hvis Bygninger og Historie Arkitekt *H. Zangenberg* har meddelt en Række nyttige Oplysninger om i Vejle Amts historiske  rb ger 1926, 62—87.

Der er et ret ejendommeligt Stykke Folketro knyttet til P by Præstegård. Her fandt i Begyndelsen af 1880'erne Pastor P. Sveistrup et *Hestehoved* under sin Lade, der var under Ombygning. En T rsker, som han talte med om Fundet, sagde, at Hestekraniet var lagt

under Logulvet, for at det skulde blive mere klingert, når man tærskede, og i øvrigt mente han ikke, Fundet ellers havde noget at betyde. Pastor Sveistrup fattede dog Interesse for Sagen, og han indsendte derfor til det af *Evald Tang Kristensen* redigerede Folkemindetidskrift »Skattegraveren« V (1886), S. 95 (jfr. smsts. VI, S. 96) Spørgsmål om, hvorvidt andre kendte noget tilsvarende. Som Svar herpå fremkom fra forskellige Egne en Del Beretninger, der dog alle gik ud på, at det skete for at få Gulvet til at runge (eller synge) noget. Desuden tilføjede nogle, at man godt i Mangel af Hestehovedet kunde bruge en Jerngryde med Sten i. Interessen for Sagen affødte endog en Dyrlægeerklæring, der lød på, at Hovedskallen af en Hest, som er befriet for alle Bløddele og tørret, næppe kan frakendes en vis Klang og vistnok ikke står tilbage for en Jerngryde fyldt med Sten.

Fra anden Side er der både før Kraniefundet i Påby Præstegård og siden da fremkommet Optegnelser om »Hestepander« nedgravede under Tærskelulve, for at det skulde gjaldre bedre under Tærskningen. Denne Forklaring lyder jo også helt antagelig. Så vidt man kan se, troede *H. F. Feilberg* på den. Han har i Tillægget til sin »Jydsk Ordbog« ingen Henvisninger til en lærd Afhandling af *Oscar Thyregod* i Tidsskriftet »Dania« IV (1897), 192 ff., hvori Hestekraniet under Logulvet bliver gjort til Genstand for en omfattende religionshistorisk Undersøgelse, idet Thyregod især fæster Opmærksomheden ved et Par Meddelelser fra 1880'erne, hvori det nævnes, at Hestehovedet nedgravedes for at holde (= skræmme) Troldtøj borte. Man spørger så om, hvilket Motiv der er det oprindeligste: enten Kraniet nedlagt for at Gulvet skal give stærkere Genlyd — eller for at skræmme Troldtøj. *Oscar Thyre-*

god anfører nu en hel Række Eksempler fra mange Lande og fra forskellige Tider på, at Hestehoveder anvendtes som Bortskræmmere af Troldtøj o. lign. Venderne plejede således at opsætte Stager med Hoveder af Heste og Køer for at afværge Pest, samt plejede at lægge et Hestehoved under Foderet i Krybben for at hæmme onde Ånders Magt over Dyret. I den gamle nordiske Litteratur findes to Eksempler på, at Hestehoveder kan virke skræmmende, og det er muligvis også samme Tro, vi finder nævnt i den romerske Historieskriver Tacitus' Annaler, hvor han omtaler, at på den Plads, hvor Varo var faldet, fandt Germanicus bl. a. Hovederne af de faldne Heste fæstede på Træerne. Thi at antage dette for et Offer er næppe rigtigt; i hvert Fald var det ved Uppsala i Sverrig Skik i Oldtiden, at Hovederne blev hængt op i Lunden, medens Kroppene blev ofrede — hvorledes, siger Adam fra Bremen ikke i sit Skrift om de nordiske Folk. Adam besøgte Danmark i 1068. — Senere hen i Tiden brugte man at skræmme sine Fjender med Hestehoveder, som man havde spilet Gabet op på, og som man bar foran Slagrækkerne. Og helt op imod vor Tid har man enkelte Steder fra Oplysninger om, hvorledes man for at håne en Fjende rejste en *Nidstang*, f. Eks. i hans Have. En Nidstang bestod af en Stang med et Hestehoved ovenpå. Det blev betragtet som en særdeles grov Fornærmelse, når en Mand fandt en Nidstang på sin Jord. Der er sikkert ingen Grund til at tvivle om Hestehovedernes skræmmende Betydning. Når de har kunnet skræmme Folk, har de også kunnet skræmme Troldtøj. Hestehovedet har da haft en *skærmende* Betydning for det, som var i dets Nærhed eller inden for den Rundkreds af Hestehoveder, man har Oplysninger om undertiden blev opstillet om et Jordstykke eller en Bygning, som

skulde beskærmes mod onde Magter. Der er da ikke ringe Sandsynlighed for, at et Hestehoved, nedgravet under et Ladegulv, oprindeligt er blevet betragtet som et Skytsmiddel mod Troldtøj. Men denne Tro er i Tidens Løb blevet glemt, og en Iagttagelse: Gulvets Klingeren under Plejlslagene, har fortrængt den ældgamle Trosforestilling om Hestehovedets beskærmende Betydning. Denne Motivforskydning har antagelig fundet Sted Århundreder tilbage, siden man i 1880'erne kun — med et Par Undtagelser — erindrede Hestehovedets »musikalske« Betydning og ikke dets Plads i Folketroen som Værn mod Troldtøj.

Der er i øvrigt ikke optegnet mange *Folkeminder* i Harte Sogn. *Evald Tang Kristensen* var der vist kun een Gang, i November 1889. Han fortæller selv herom i sine »Minder og Oplevelser« III (1926), 285: »Den 1. Nov. gik jeg om Eftermiddagen ud til Harte. Her besøgte jeg Lærer *Lindeloff*, der var en meget fornøjelig Mand at komme til. Han var god til at fortælle Skjæmtesagn,¹¹⁾ og jeg tilbragte saa en Aften hos ham, og næste Dag skrev jeg hjem og meddelte, at jeg var hos gode Folk. Jeg var saa Dagen efter henne paa Fattiggaarden, *Sandbjærggaard*, og fik Eli Jensen til at fortælle lidt for mig. Da jeg kom tilbage til Skolen, traf jeg der en Pjaltkræmmer *Burkardt Nielsen*, som kom til i det samme, og jeg gik saa ud i Kjøkkenet til ham og fik ogsaa ham til at fortælle lidt. Nu søgte jeg op til *Bramdrup* og fik baade *Jeppe Jensen* og *Kristen Rønning*, to gamle Gaardmænd, til at fortælle en Del for mig.«

Iblandt de få reddede gamle Minder fra vort Sogn lægger man især Mærke til nogle Sagnoptegnelser herfra

¹¹⁾ M. Lindeloffs Fortællinger, om Præster og Degne, ikke fra Harte, findes trykt i E. T. Kristensens Bog: »Vore Fædres Kirketjeneste« Nr. 43, 180, 269, 441, 526; jfr. Nr. 168.

vedrørende Trolddomsbogen *Cyprianus*, som der undertiden blev gjort betydelige Anstrengelser for at få fat i, hvad der bl. a. er overleveret et lærerigt Eksempel på fra Harteegnen.

Her boede i 1860'erne en Mand ved Navn *Peter Pedersen Skjødte*. Han tilstod den 2. Marts 1868 at have begået et forsættligt og overlagt Mord på Husmand Mads Hansen på *Stubdrup Mark*. Den farlige Forbryder, der var Murersvend af Profession, havde i længere Tid drevet sit Uvæsen. Han bekendte sig også skyldig i tre Brandstiftelser. Hans Angivelse af Medskyldige foranledigede flere Arrestationer. En af de arresterede, en Tørvebonde, Mads Madsen, som blev beskyldt for i Forening med Peter Skjødte at have afbrændt sit Hus i *Harte Mose*, hængte sig i Arresten. Skjødte skulde et Par År før sin Arrestation i 1868 have opgravet et Lig på *Jordrup Kirkegård* (Andst H.) af en for over 30 År siden begravet Kapelmester W., der efter Sigende havde en *Cyprianus* med sig i Kisten. Men Peter Skjødte tog fejl af Husnummeret og opgravede et andet Lig, så *Cyprianus* ligger formentlig endnu vel bevaret på *Jordrup Kirkegård*.¹²⁾

De anførte Oplysninger om Ildgerningsmanden Peter Skjødte kan uden Tvivl sættes i Forbindelse med et Par Sagnoptegnelser hos Evald Tang Kristensen. I den ene Optegnelse fortælles, at der i *Stubdrup* boede to Brødre, Hans og Kristian Kruse, de havde *Cyprianus*. En Gang stjal nogle nysgerrige Mennesker sig til at læse i den, og da blev der sådan en Røg i Huset, så det var forfærdeligt. Men nu kom den ene Broder og tog Bogen. Meddelelsen, Husmand Rasmus Pedersens Kones Fader, var Nabo til dem. Han havde en Hund, der var

¹²⁾ Kolding Folkeblad 14/4 1943. Jfr. smsts. 10/7 1928, 12/8 1929, 10/2 1930, 9/8 1942.

streng og nærgående. En Dag, da en af Brødrene kom gående forbi, vendte han sig om og stod lidt stille og så på Hunden. Siden duede den ikke.¹³⁾

En anden Sagnoptegnelse om vort Emne har denne Ordlyd: »Per Skyt havde hørt Tale om, at en gammel Kjælling, der nylig var begravet paa Harte Kirkegaard, havde faaet en Cyprianus med sig i Graven. Den vilde han gjerne have, og saa gik han hen og grov hende op igjen. Der blev en Sag ud af det.«¹⁴⁾ Denne Optegnelse, meddelt o. 1900 af Graver Chr. V. A. Simonsen, Kolding, er naturligvis bygget over Erindringer fra Kolding Avis og mundtlig Overlevering om Peter Skjødts Sag i 1868. Omkring 1900 har der let kunnet gå lidt Uorden i Erindringerne om de faktiske Begivenheder, hvorfor det er godt, som her, at kunne underbygge Folkeoverleveringen med autentiske Vidnesbyrd om de Forhold, der har givet Anledning til Sagndannelsen.

Endnu nogle få Sagn kendes fra Harte Sogn. Her var der således en *Genganger*, som flere Præster havde været i Lag med, men hun holdt slemt Hus med dem, det var netop en hun, og de kunde ikke få Magt med hende, heller ikke Præsten fra Lejrskov, der var dygtig til at mane. Men så tog Præsten fra Vejen derover, og da siger Genfærdet til sidst: »Ja, nu er han undervejs med de rødblissede Hææst, han vil blyw mæ den vææst,« og da han kom, fik han hende manet ned, meddelte Niels Jokum Termansen til E. Tang Kristensen.¹⁵⁾

Et andet Sagn fortæller, at under *Kvægpesten*, vistnok i 1770'erne, blev alle Kreaturerne på *Stallerupgård* slået ned. Der blev gravet en Kule, og så blev de alle trukne hen til denne og på dens Kant slåede ned og

¹³⁾ E. Tang Kristensen: Danske Sagn Ny Række VI, Nr. 95.

¹⁴⁾ E. T. Kristensen: Danske Sagn Ny Række VI, Nr. 471.

¹⁵⁾ Danske Sagn V, Nr. 1069.

styrkede i Hullet, og lige straks blev der smidt Jord på dem. »De kunde formelig se, hvordan Jorden løftede sig over dem« meddeles til E. T. Kristensen.¹⁶⁾

Endelig kan i denne Forbindelse nævnes, at der fra Harte Sogn er overleveret en *Byremse*, der er optegnet i følgende Former:

1. Harte er en god By,
 Påby ligger lidt i Ly,
 i Ejstrup har de god Rug,
 i Stubdrup har de deres behov,
 paa Lynggaard har de Rug at sælge,
 i Brødsgård har de Penge at tælle,
 og i Møllen maler de Hvede.
2. Haat er en gui By,
 Paaby leger let i Ly,
 i Æjstrop haa di Row aa sææl,
 i Brøsgor haa di Pænng aa tææl,
 i Staafdrop haa di djes behaaw,
 i Raadve haar di Tøre aa tææl,
 i Sonebjære dier haa wan Kruer.

I en 3. Version lyder Slutningslinjerne:

Paa Stallerupgaard fanger de Skaller,
 og det skal de Raadvad' brug til Fitalle.

De fire sidste Linjer har også følgende Ordlyd:

O Brødsgor haae di Row aa sææl,
 o Lynggor haae di Pænng aa tææl,
 i Ejstrup haae di gaat Row,
 i Stofdrop haae di djes behov

¹⁶⁾ Jysk Almueliv I, Nr. 249.

I en af Optegnelserne findes en fjerdesidste Linje lydende:

»og i æ Mølle maal de Hvede.«¹⁷⁾

Byremsen hentyder nok til Jordernes højst forskellige Beskaffenhed i Harte Sogn. Den giver også et Indtryk af Overfladeforholdene og oplyser lidt om Levekårene i Sognet. I Stallerupgård Sø fanger de Skaller, som Folkene i Rådvad kan få som Fetalje (Fødemidler). Den Mølle, der maler Hvede, er enten Sorgenfri eller Stenvad Vandmølle. Hvornår en Byremse som ovenanførte er digtet, lader sig næppe opklare.

Harte, der er Sognets Hovedby, bestod i det 18. Århundrede af 11 Gårde, der havde en fælles *Byhyrde*, som boede i et Hus sydlig i Byen ved Vejen, der nu fører ned til *Alpedalen* (Dalstrækningen mellem Harte og Kolding), der er kendt for sin Skønhed (her er Restauration). Ifølge *Jens Poulsens* Afhandling i Vejle Amts Aarbøger 1917, 164 ff., lå Hyrdehuset endnu i 1917 på samme Plads, hvorfra Byhyrden Århundreder igennem om Morgenen til Hornets Toner har kaldt Byens Kvæg sammen, for at han i samlet Flok kunde drive det ud på den Byvang, der lå hen i Græs. Vistnok omkring 1914 blev der ved et Vejanlæg forbi Hyrdehuset gravet en svær Egepæl op af Jorden, hvilken gamle Folk mente, Byhyrden havde benyttet til i Nødsfald at binde Kreaturer ved. J. Poulsen meddeler i øvrigt adskillige gode Oplysninger om Harte By i gammel Tid, særlig om Gårdenes Udflytning efter Udskiftningen i Slutningen af det 18. Århundrede. Yderligere Oplys-

¹⁷⁾ Evald Tang Kristensen: Jydske Folkeminder VI, S. 344. IX, S. 124. Skattegravere II, Nr. 378. VII, Nr. 884. Thorkild Gravlund: Kongerejsen (1924), 57. P. Eliassen i Kolding Folkeblad, Februar 1909. Kolding Folkeblad ¹⁹/7 1928. ¹⁰/2 1930.

ninger herom har han fremsat i et Foredrag, der findes udførligt refereret i Kolding Folkeblad ^{23/7} 1932.

II.

Siden Reformationen 1536 har der været 26 *Præster* i Harte-Bramdrup Sogne. Den nuværende Præst er den 27. Der er ikke meget at oplyse om alle de ældre Præster, hvorimod der om det sidste Århundredes Gejstlige er et og andet at fortælle. For dog ikke blot at høre om Nutidens Præster i vort Kald skal der — som en Slags Indledning hertil — anføres kortfattede biografiske Meddelelser om alle de ældre Kirkens Tjenere i Sognene Harte-Bramdrup.

1539 var *Niels Hansen* Præst her i et År.

1540 fik *Hans Kneus* Embedet. Han blev senere Provst. Han døde 1591 og efterfulgtes af sin Søn

Poul Hansen Kneus, Præst her fra 1592 til sin Død 1620.

Niels Jørgensen var Præst her 1620—1633. 1613 nævnes han som Præst ved Kolding Hospital.

Niels Simonsen, tidligere Hører i Vejle, Præst for H.-Br. 1633—1646, begravet 12. Februar 1646.

Mathias Olsen Møller, Præst for H.-Br. 1646 (ordineret 11. Marts 1646) —1659. Begravet 15. August 1659.

Christen Madsen Aulin, Præst for H.-Br. 1659—1693. Var Hører i Kolding 14. Juli 1657. Indtil Pastor Aulins Tid boede Præsterne, som tidligere omtalt, i Kolding, siden i Påby. Han døde 1694.

Eskild Nielsen Busch, Præst for H.-Br. 8. Juli 1693 til 12. Januar 1714, da han blev Præst for Vejle-Hornum. Han var Magister og Hører i Fredericia 1691.

Henrik Sytkam, Præst for H.-Br. 26. Marts 1714—1730. Han blev gift på Trinitatis Dag 1714 i Magleby

på Langeland med Johanne Margrethe Holmsted fra Herregården Brolykke. I Sytkams Tid gik Vrannerup fra ham til Seest. Han døde 1730.

Christen Lauritsen Søbeye, Præst for H.-Br. 3. Marts 1730—1734. Var Søn af Pastor Laurits Lauritsen i Voldum ved Randers. I sine Studieår nød Søbeye den Ære at være Dekan på Kommunitetet. Inden han kom til Påby var han, fra 24. Juli 1722, ansat ved Kolding Hospital. Død eller forflyttet i 1734.

Jørgen Ottesen Mørch, Præst for H.-Br. 23. Juni 1734—1752. Var født i Albæk 14. December 1691, Søn af Birkedommer O. Jørgensen og Hustru Karen Bertelsdatter Luft, Student fra Sæby 1709, cand. theol. 1715. Residerende Kapellan for Hellevad-Ørum, ordineret 11. September 1716. Kapellan for Vraa-Em-Serridslev Pastorat, men kom der ikke, da han fik Harte Kald. Gift 7. Juni 1734 med Andrea Margrethe Gundersdatter Torup af Børglum-Furreby. Pastor Mørch døde 1752 eller 1753, hans Hustru døde i Pjedsted 1754.

Laurits Johansen Haagen, Præst for H.-Br. 3. Februar 1753—29. September 1785. Ordineret 29. Marts 1753. Født 28. Oktober 1713 i Rødby, Søn af Købmand J. Haagen og Hustru Karen Larsdatter Ziir. Student København 1737, Kandidat 1740, Lærer ved Vaisenhuset 1742. Gift i Ålborg Frue Kirke 20. Juni 1754 med Margrethe Hansen fra Alslev ved Tønder. Pastor Haagen fik i 1776 som Hjælpepræst og Efterfølger Andreas Bertelsen Bruun, men han gik dog først af 29. Sept. 1785. Han døde i Kolding, hvor han blev begravet 28. Oktober 1787. Laurits Haagen har gjort sig fortjent af Lokalhistorien ved i 1766 at sende en nyttig Indberetning til Biskop Bloch i Ribe om Harte og Bramdrup Sogne. Indberetningen, der indeholder adskillige gode Enkeltheder og originale Oplysninger, er udgivet af Lærer

L. Jespersen, Sdr. Vilstrup, i Kolding Folkeblad 31. Juli 1929 så vel som af Byrådssekretær *N. Jacobsen* i Vejle Amts historiske Årbog 1944, 73—80.

Andreas Bertelsen Bruun, Præst for H.-Br. 9. Maj 1776—1798 (ordineret 21. Juni 1776), blev født i Fredericia 1748, Søn af Tobaksfabrikant, Købmand og Rådsmænd B. Bruun og Hustru Kirsten Gudme. Student fra Fredericia 1764, theologisk Kandidat 1768. Gift i Fredericia Michaëli Kirke 23. Septbr. 1785 med Hagar Iversen. Pastor Bruun døde 1798, begravet nævnte Års 11. August.

Niels Gudme Blicher, Præst for H.-Br. 1798—1817. Var Søn af Pastor Jens Nielsen Blicher, Ø. Starup. Født i nævnte Sogn 2. Maj 1755. Cand. theol. 1780. Den 13. April 1787 blev han kaldet som Pastor Bruuns Efterfølger i Harte, men i de År, der gik, inden han kunde overtage dette Embede, var han Præst i Vejerslev Nord for Silkeborg fra 15. Juni 1792, ordineret 12. September. Derefter var han Præst for Søften-Foldby Nordvest for Århus 6. Marts 1795, Provst 1796, og efter at have været i Harte-Bramdrup fra 1798 blev han i 1804 Provst for Brusk Herred. Amtsprovst blev han 10. Juni 1814. Den 19. Febr. 1817 blev han Præst for Gaverslund-Vinding ved Vejle. 1. November 1828 blev han Ridder af Dannebrog, og 20. December 1832 afgik han ved Døden. Provst Blicher, der var af samme Slægt som Digteren *St. St. Blicher*, blev gift med Anna Marie Brøchner, Præstedatter fra Spentrup-Gassum, hvor *St. St. Blicher* blev Præst 1825. Anna Marie Brøchner levede i Tiden 26. Januar 1775—29. November 1845. I Ægteskabet med Niels Gudme Blicher blev hun Moder til 5 Sønner og 4 Døtre. Af disse blev Sønnen Søren Wedege Blicher (født i Påby 7. Januar 1810) Præst for Øster-Starup-Nebel Sogne (Brusk Herred) 1868—1885.

Den femtende Præst i Harte-Bramdrup efter Reformationen hed *Jacob Thune*. Han var fra Vignæs ved Odense Fjord, hvor han blev født 22. Januar 1791. Han blev Student fra Odense 1807 og cand. theol. med Udmærkelse 20. Juli 1812. Allerede 1811 var han blevet konstitueret som Adjunkt i København, fast ansat Adjunkt var han her 29. August 1815—29. Marts 1817, da han 21. Juni blev kaldet til Præst for Harte-Bramdrup. Her forblev Hr. Thune til 1828, da han 11. April blev kaldet til *Tavlov* Sogn. Herfra søgte han Forflyttelse og blev 2. Maj 1833 Præst for *Gaverslund-Vinding* Menigheder ved Vejle. Her var han Resten af sin Levetid. Den 3. Januar 1819 blev Jacob Thune gift i Ousted på Sjælland med *Ursula Jensine Nørgaard*, døbt på Ledreborg 22. April 1795. Hun var Datter at Kancelliråd, Birkedommer og Landvæsenskommissær Peter Nørgaard og Hustru Anna Cathrine Gjerlev. I dette Ægteskab blev Pastor Thune Fader til 2 Døtre. Han levede lykkelig og kærlig med Konen, men så kom der en Dame i Huset og satte Splid mellem Ægtefællerne. Thune søgte nu Adspredelse hos Oberst Poul M. Hviid til *Hvidsminde* i Bramdrup Sogn. Her i sit Anneks på den smukt beliggende Gård med den herskabelige Hovedbygning befandt Præsten sig godt. Oberst Hviid havde 6 Døtre. Den ene af disse, *Christiane Terkiline Hviid*, fattede Thune Kærlighed til.¹⁸⁾ Han søgte Skilsmisse fra sin Hustru (der senere døde i København 23. December 1855) og blev i 1829 gift med Christiane Hviid, der var født i Kolding 26. Januar 1800. I dette Ægteskab fødtes en Søn og fem Døtre.

¹⁸⁾ Om Thunes Forhold til en anden af Hviids Døtre har Jeppe Jensen meddelt Oplysninger til Evald Tang Kristensen (Danske Sagn Ny Række IV, Nr. 495); da det er ret slemme Ting, som vist ikke kan bevises, der fortælles om Pastor Thune, skal de ikke anføres her.

Hr. Jacob Thune må have været en anset Mand. Han blev 7. Juni 1833 Provst for Elbo, Holmans, Brusk og Jerlev Herreder. 26. Marts 1842 blev han Medlem af Vejle Amtsråd.

Der er følgende trykte Arbejder efter ham:

Taler ved Justitsrådinde Bruuns Begravelse den 17. Januar 1831. Trykt som Manuskript for Venner. København 1831. 14 Sider.

Tale holdt i Sørgehuset ved Tage Müllers Jordefærd (i J. B. Daugaards Skrift: »Til Minde om Biskop Tage Müller«, 1849, S. 23—27).

Tale (i Skriftet: Ved Præste-Enken Søster Christiane Gads Jordefærd i Herslev den 26. Maj 1847. For Venner. København. Side 3—7).¹⁹⁾

Ved sit 2. Giftermål kom Pastor Thune ind i en anset Familie. Christiane Hviids Forældre var som nævnt Oberst Poul Mathias Hviid (1748—1830) og Hustru Anna Christiane Hviid, født Bruun (1770—1848). Hviid var Befalingsmand på Koldinghus, da det brændte i 1808. Sagnet gik, at Fru Hviid reddede Bernadotte under Ildebranden. Bernadotte spurgte senere, om Hviid var rig eller fattig, hvortil han svarede, at han ikke var nogen af Delene. Således fortalte i sin Tid Jeppe Jensen i Bramdrup.²⁰⁾ Om Slotsbranden 1808 og Familien Hviids Deltagelse heri og Brandens Betydning for Familien er der udførlige Oplysninger at hente i P. Eliassens »Kolding fra Middelalder til Nutid«, 179 ff., så om denne Sag skal der ikke skrives nærmere her. Derimod skal anføres en Historie om Jacob Thune, som Lærer O. P. Barsøe i Almind i sin Tid fortalte til

¹⁹⁾ H. Th. Erslevs Forfatter-Lexicon III, 381. Supplement III, 429. Jfr. Berlingske Tidende 1853, Nr. 134. Wibergs Præstehistorie I, 542—43.

²⁰⁾ Evald Tang Kristensen: Danske Sagn Ny Række IV, Nr. 495.

E. Tang Kristensen: Thune var, som vi véd, Præst i *Taulov* 1828—33. Her gik der en Sti til *Børup* over hans Mark. En Dag red Jens Jepsen fra *Kongsted* ad den, da den kortede ham Vejen næsten en halv Mil. Da han kom omtrent til Enden af Stien, møder han Præsten, der siger: »Jeg maa gøre ham opmærksom paa, at det kun er en Gangsti, og han har at vende.« Ja, han bad godt for sig. »Jeg siger, at han skal vende om.« Så måtte han altså gå den lange Omvej.

Nu gik det sådan, at Hr. Thune kort efter blev forflyttet til Gaverslund, og når han kørte til Sogne, kunde han skyde Genvej over Jens Jepsens Mark og derved spare et Stykke Vej. Han kører da ad den Vej, men tæt ved Enden møder han Jens Jepsen, og han siger: »Her har han ikke Lov at køre, da det er en privat Vej«. — »Jeg må gøre ham opmærksom på, at jeg er Provst Thune fra Gaverslund.« — »Det kan nok være, men a er« — og så bandede han stærkt — »Jens Jepsen fra Kongsted.« Her hjalp ingen Kæremor, Provsten måtte vende om.²¹⁾ Det var altså Lige for Lige og antagelig en Lærestreg for den rådelystne Kirkens Mand. Jacob Thune døde den 16. Marts 1855 i Gaverslund.

Mathias Bramsen, Præst i H.-Br. 9. Juli 1828—3. Februar 1835, blev født i Hørlykke, Skrydstrup Sogn, 8. Maj 1779. Faderen, Erik Bramsen, var Sognefoged. Hans Moder hed Johanne Cathrine, f. Pedersen. Han blev Student fra Kolding 1803, cand. theol. 17. Juli 1810 med haud (2. Karakter), forhøjet til laud (1. Karakter). Derefter var han Lærer ved Københavns Fattigskoler, inden han 16. April 1819 blev Præst for Torslev-Svenstrup's Sogne i Øster Han Herred. Herfra kom han til Harte 1828, hvor han døde 3. Februar 1835. Pastor

²¹⁾ E. Tang Kristensen: Jydsk Almueliv VI, Nr. 919. Kolding Folkeblad 15/5, 26/7 1941.

Bramsen var gift tre Gange. Første Gang med Rebekka Hedvig Bjørn, f. ca. 1772, død 9. Juli 1825. Anden Gang 15. August 1826 med Jacobine Bjørn. Fra hende blev han skilt. Måske Pastor Bramsens Skilsmisse har influeret på Overleveringen om Pastor Jacob Thunes ægteskabelige Forhold, hvor der — som foran anført — også omtales Skilsmissesager og mindre heldige huslige Forhold. Tredie Gang blev Hr. Bramsen gift i Januar 1835 med Dorothea Nissen, Datter af Toldkontrollør i Ejstrup Asmus Nissen. Han overlevede ikke ret længe sit tredie Bryllup.

Christopher Octavius Gede, Præst i H.-Br. 6. Maj 1835—17. August 1842, da han fik Lindelse Kald på Langeland. Pastor Gede blev født 24. Marts 1803 i København, Søn af Cancelliråd Jonas Henrik Gede, Medlem af Bestyrelsen for Handelen på Grønland og Færøerne, og Hustru Christiane Holst. Student København 1820, cand. theol. 20. Oktober 1828 (laud.). Han blev gift 30. September 1836 med Marie Uldall, født 12. November 1810. I Ægteskabet fødtes 3 Sønner og 6 Døtre. Pastor Gede var i Lindelse fra 1842 til sin Død 13. September 1858. Hans Hustru overlevede ham i en længere Årrække. Om Gede-Slægten se August F. Schmidt: Viby Sogns Historie I (1942), 111—113.

Laurits Rosendahl, Præst i H.-Br. 24. Oktober 1842—3. Februar 1855. Født 15. Juni 1802 i Hatting ved Horsens, Søn af Sognepræst Hans Rosendahl og Hustru Geske Kirstine Thorup, Præstedatter fra Løsning. Student fra Horsens 1820. Cand. theol. 31. Oktober 1832. Konstitueret som Adjunkt i Horsens 1. December 1835. 1842 blev han så kaldet til Harte-Bramdrup, og den 3. Februar 1855 fik han Urlev-Stenderup Kald i Bjerger Herred, hvor han forblev til sin Død 17. Februar 1875. — Pastor Rosendahl blev gift 10. Maj 1843 med Laura

Cathinca Frederikke Bernth, født 18. December 1819 i Korsør, Datter af Etatsråd Laurids Andr. Bernth, Herredsfoged i Vor og Nim Herreder, og Hustru Stephine Lange (Datter af Provst Hans Lange til Stillinge, død 8. November 1821). I Ægteskabet var der 3 Sønner og 4 Døtre.

*

Den første grundtvigske Præst i Harte-Bramdrup Sogne var *Rasmus Johannes Baggesen*, der var Præst her fra 1855 til 1863. Han var født i Oure ved Svendborg 1802. Blev Seminarist 1824, Student 1829 og theologisk Kandidat med non 1836. Året efter blev han personel Kapellan på Lyø og var der til 1846, da han blev Hjelpepræst i Korup på Fyn. Herfra flyttede han i 1849 op til Hirtsholmene. Her var han til 1855, da han 5. Maj blev kaldet til Harte-Bramdrup. Hans Ægteskab med Thomasine Stenfeldt af Korup var barnløst. Pastor Baggesen, der var lille af Vækst, blev almindeligvis kaldt »Lille Baggesen«. Han fik på Hirtsholmene et godt Samarbejde med sin Nabopræst inde på Fastlandet, Erik Begtrup, der var Præst i Flade ved Frederikshavn 1845—57. Erik Begtrup, Fader til Holger Begtrup, tog livlig Del i det vågnende Kristenliv i Vendsyssel, var med i de gudelige Forsamlinger og virkede her meget sammen med »Lille Baggesen«. Da Baggesen i 1855 flyttede til Påby Præstegård, glemte han ikke Forsamlingslivet deroppe mod Nord, men overtalte *Peter Larsen Skræppenborg* i Dons til at besøge Vendelboerne. Baggesen blev i sin Hartetid et virksomt Mellemed mellem Peter Larsen og det østlige Vendsyssel. I et Brev, som Pastor Begtrup sendte i December 1855 til Baggesen i Harte, skriver han til sidst: »I disse Dage mindes vi levende den kjære Broder Peter Larsen, som for et År siden besøgte os, og som mindes

med Kjærlighed og Tillid af Mange iblandt os, som med sand Glæde ihukommer hans Person og Virksomhed for sand og sund Christendom. Du må hilse ham fra mig og min Kone, at det vil glæde os hjærteligen, om han engang vilde besøge os igjen; og saa skulde Du tage med, hører Du det!« Pastor Baggesen tog med på Peter Larsens Rejse til Vendsyssel i Begyndelsen af 1857. De var da begge til Møde i Flade Præstegård hos Pastor Begtrup. Under Besøget her kom Pastor Begtrup i kraftig Diskussion med den iltre Peter Larsen. Baggesen kunde ikke sige noget. Han var tavs Tilhører til Mundkampen, der dog endte i al Venskabelighed.²²⁾ — Det er ganske interessant at vide, at lille Baggesen som Præst i Harte-Bramdrup kom til at betyde noget for Forbindelsen mellem Danmarks ejendommeligste Lægprædikant og de gudelig vakte Kredse oppe i Fladeegnen, hvor Faderen til sit Slægtleds ypperste Højskolemand i en Årrække var Præst, inden han flyttede til Birkerød. Fra Påby flyttede Rasmus Baggesen til Ourevejstrup Kald i Sydbyn. Her blev senere en grundtvigsk Valgmenighed og Højskole oprettet. Flere i Vejstrup løste kun Sognebånd til Valgmenigheden for Vennelagets Skyld. Det var slet ingen Fornøjelse for dem, da de havde »en kristelig meget afholdt Sognepræst i den saakaldte *lille Baggesen*«. Da Baggesen døde 3. Juni 1873, blev det lettere for Folk at slutte op om den Menighed, der siden især gennem Anders Nørgaards Præstevirksomhed er blevet så kendt.

I Harte-Bramdrup blev R. J. Baggesen i 1864 efterfulgt af Pastor *Johan Frederik Wesenberg*, der var her i ti År. Pastor Wesenberg var fra Randers, hvor han blev født 11. September 1814 som Søn af Herredsfoged

²²⁾ Holger Begtrup: Dansk Menighedsliv i grundtvigske Kredse V (1934), 16, 20—22.

Jacob Daniel Wesenberg (1787—1852) og Hustru Anna Friis (1789—1848). Han gik i Latinskolen og kom senere i Huset hos Præsten i Harridslev ved Randers og blev Student 1832. 30. Oktober 1840 blev han cand. theol., og 22. September 1842 overtog han Stillingen som personel Kapellan hos Pastor Valeur i Ørum ved Grenå. Her var han, til han 18. Juli 1856 udnævntes til Præst for Vorbasse og Hejnsvig Sogne. Her ude i Hedelandet hjemførte Johan Wesenberg kort efter sin Brud, idet han 5. Oktober 1856 blev gift i København med Charlotte Louise Fischer, født 26. Oktober 1810 i København, Datter af Kleinsmedemester Carl Gottlieb Fischer og Hustru Susanne Ritzmann. Fru Wesenberg døde allerede 14. Juli 1860 i Vorbasse Præstegård. Hun efterlod sig en Datter, der døde som Barn.

Den 29. Januar 1864 blev Wesenberg kaldet til Harte-Bramdrup. Her forblev han, til han tog sin Afsked 14. September 1874. I det skønne Påby var der i hine Tider mere Afveksling for en Præst end ude i det berømmelige Vorbasse.

Den 3. August 1869 blev Wesenberg gift 2. Gang. Hans nye Hustru var Constance Christiane Helene Krarup, født 4. Juli 1823 i Bækbølling Præstegård, Datter af den kendte Pastor Hans Chr. Mathias Krarup og Hustru Magdalene Wissing, der var Datter af Købmand Jens Wissing i Kolding. Kun stakket blev Fru Constance Wesenbergs Lykke. Hun døde allerede 6. Juli 1870. Efter denne Sorg giftede Wesenberg sig ikke tiere. Efter at have taget sin Afsked i 1874 flyttede han til København, hvor han døde på Frederiksberg 5. Juli 1888.²³⁾

Wesenbergs Efterfølger som Præst i Harte-Bramdrup

²³⁾ Om Pastor Wesenbergs Familieskab med forskellige Præsteslægter i Sydjylland se nærmere i Kolding Folkeblad 21/8 1940.

var Pastor *Anders Christian Ludvig Grove-Rasmussen*. Han var fra Horsens, hvor han blev født 8. September 1836, Søn af Sognepræst Peter Carl Junius Rasmussen, gift 2. Gang med Andrea Christiane Nicoline Grove. Anders Chr. L. Grove-Rasmussen blev Student 1855 og cand. theol. 1860. Efter et Par Års Kapellantid udnævntes han netop i Året 1864 til Præst i Gram i Sønderjylland. Han mente at tjene den danske Sag bedst ved efter Krigen at forblive og aflægge Eden til den prøjsiske Regering. I 1868 blev han Sognepræst i Fole Nordvest for Gram. Her blev han i 1870 afskediget, da han ikke vilde bede for den tyske Våbensejr i Krigen mod Frankrig. Han opgav dog ikke sit Arbejde i Sønderjylland, men forsøgte dernæst i nogen Tid at holde danske Gudstjenerer privat i en Forsamlingsaal i Gram. Af økonomiske Grunde måtte han dog snart opgive denne Virksomhed og vende tilbage til Kongeriget. Her blev han så Præst i Harte-Bramdrup i 1874. I den idylliske Præstegård i Påby tilbragte han nu fire lykkelige År sammen med sin 2. Hustru *Bertha Julie Reimers*, født 9. Juli 1843 i Gram (død 15. December 1909 i Odense), Datter af Fysicus i Haderslev Vester Amt Martin Reimers (1812—76) og Marie Vilhelmine Brandis (1814—1900), med hende blev han gift 1869.²⁴⁾

I den stærkt religiøst bevægede Egn ved Kolding befandt den nye Præst sig godt. Sammen med sin Hustru udfoldede han der en, også efter hin Tids Forhold, stor-slået Gæstfrihed. Ofte havde de over 150 fremmede Mennesker i Præstegården efter de store Møder. Her færdedes Grove-Rasmussen mellem de mange Mennesker, altid glad og frejdig, ikke mindst taknemlig for det levende Menighedsliv, der også dengang udfoldede sig

²⁴⁾ Grove-Rasmussen blev 1. Gang gift i 1865 med Sophie Selchier, der døde 1868.

i de to af grundtvigske Præster prægede Sogne. Grove-Rasmussen var en nidkær Præst i Indre-Missions Retning, men da han i Harte-Bramdrup fandt så god en Grobund for religiøst Liv, var det naturligt for denne begavede Mand. at arbejde videre i en Retning, der ikke vakte Splid eller virkede hæmmende på Kristenlivet. Derfor blev det nogle lykkelige År, han tilbragte i vore Sogne. Allerede i 1878 søgte han imidlertid derfra og blev Præst i Allerup og Davinde ved Odense, og endelig i 1892 fik han Embedet ved St. Hans Kirke i Odense. Her forblev han til sin Død 31. Marts 1904.

A. C. L. Grove-Rasmussen var en flittig Skribent og er Forfatter til en Række populære kirkehistoriske Arbejder, der gjorde ham til en landskendt Præst i sin Samtid. Mest kendt er vel hans Værk: »Kristelige Levnedsløb i det 19. Aarhundrede« I—IV (1887—91). Bøgerne tager direkte Sigte på at give Menigheden Oplysninger om de Mennesker, hos hvem den kan hente Opbyggelse og Trosstyrke i Kampen mod Kirkens Modstandere. Af Grove-Rasmussens Bøger kan endvidere nævnes »Kirkehistoriske Fortællinger og Sagn« I—II (1878—80), et Værk, der ikke mindst er blevet udarbejdet i Påbyttiden. Heri er omtalt en Mængde Helgener og alle de førende Mænd indenfor den kristne Kirke i Oldtid og Middelalder. Bøgerne indeholder en Del reelle Oplysninger og var for sin Tid et nyttigt Arbejde. Da Grove-Rasmussen var meget missionsk-historisk interesseret, forårsagede denne Interesse, at han skrev en Del populære Bøger om Emner herhen hørende. Endvidere har han udgivet Prædikensamlinger og Andagtsbøger: »Guds Fred« (1885), »Kristelig Husven« (1892) m. fl., — allesammen Arbejder, der viser Manden ved hans Arbejdsbord og i Læsekammeret. Der foreligger Vidnesbyrd om, at mange har fundet rig Ophbyggelse i Grove-

Rasmussens Postil og Andagtsbøger, hvilket ikke er til at undres over, da han var en erfaren og tænksom Mand, der forenede kristelig Viden med en smuk og naturlig Fremstillingsform.²⁵⁾

Efter Grove-Rasmussen blev *Poul Theodor Sveistrup* Præst for Harte—Bramdrup. Han blev kaldet hertil 10. Maj 1878 og forblev her til sin Død 3. Februar 1897. Pastor Sveistrup var født den 1. Marts 1845 i *Nørup*, hvor hans Fader, *Hans Sveistrup*, var Præst 1840—61, da han fik Rødding-Skrave Kald, for i 1870 at blive Præst i Vejen-Læborg. Der var et fjernt Slægtskab mellem Pastor Wesenberg og Sveistrup.²⁶⁾ Poul Sveistrup blev Student i 1864, Kandidat 1870 og Kapellan i Hammer i Sydsjælland 1871. Herfra kom han til Påby. Han blev gift 5. September 1872 med Hilda Marcussen, født 15. Juli 1844 i Helsingør, Datter af Grosserer Ulrik Chr. Marcussen og Hustru Agnes Mac-Gregor. Sveistrup underskrev den »lille« Askovadresse. Han var ellers en Mand, der efter hele sit Naturel hørte til de stille i Landet. Hans sunde og forstandige Omdømme og hans varme Sindelag skaffede han mange Venner. I sit Ydre havde han stor Lighed med sin bekendte Fader og var også som Hans Sveistrup en mild og hjertelig Ordets Forkynder, en dygtig Prædikant, kærlig og hjælpsom i al sin Færd, og en Mand med et varmt Hjerte for Fædreland og Samfund. En Lungetæring angreb den ikke særlig gamle Mand. Efter flere Års Svagelighed måtte han bukke under for den uhelbredelige Sygdom, kun 54 År gammel. Med ham gled Navnet Sveistrup ud af de sydjydske Præstegårde, hvor det ellers havde en kendt og

²⁵⁾ Kolding Folkeblad ^{21/7} 1937. Lorenz Bergmann i Biografisk Leksikon VIII (1936), 338—39. Hans Lund i Sønderjyllands Historie V (1933), 334 f., 389.

²⁶⁾ Kolding Folkeblad ^{5/2} 1938.

anset Klang helt fra Begyndelsen af 1800-Årene, da gamle Poul Sveistrup var Præst i Malt-Folding og boede i Maltbæk, hvor Hans Sveistrup blev født i 1815.²⁷⁾

Poul Sveistrups Efterfølger blev *Carl Christian Schjørring*, kaldet til Embedet 30. Marts 1897. Han var født i Ålborg 14. Maj 1860, hvor hans Fader Joh. Bolle Schjørring var Manufakturhandler. Moderen hed Bolette Sophie Akkermann Schjørring.

1878 blev Carl Schjørring Student, 1884 theologisk Kandidat og pers. Kapellan i Ølgod-Strellev 1885. Tre År senere, 1888, fik han Præsteembedet i Ådum ved Tarm, hvor han forblev til han i 1897 flyttede til Påby. Den 20. Juli 1886 blev han i *Kolding* gift med sit Søskendebarn *Signe Solvejg Schjørring*, der var Datter af Borgmester *C. P. L. Schjørring*, Kolding. Ved dette Ægteskab blev *L. C. Schjørring* besvogret ved Pastor John Richter, *Ringgive*, senere Vejen, og med Pastor Emil Thyssen, Ølgod, senere Provst, sidst Præst i Ulkebøl. En fjerde Datter af den Kolding Borgmester blev gift med Direktør *Jens Schrøder*, Kolding, så herved blev Schjørringfamilien beslægtet med den berømte Askovslægt. Endvidere kan her nævnes, at Præsten *C. C. Schjørrings* Farbroder, Præsten og Salmedigteren *Jens Schjørring* i Hodde ved Varde, blev Svigerfader til Poul Bjerge i Askov. Hørte Præsterne *Wesenberg* og *Sveistrup* til udbredte Familier i Sydjyllands Præstegårde, var dette for intet at regne mod det Slægtskompleks, Pastor *C. C. Schjørring* hørte til. Det var dog kun en kortere Årrække, Schjørring var gift med Borgmester Schjørrings Datter; thi allerede 3. Februar 1895, efter 9 Års Ægteskab, døde den unge Præstefrue i Ådum. Den 1. August 1901 blev Pastor Schjørring gift anden Gang

²⁷⁾ Om Hans Sveistrup se Ingeborg Appels *Levnedsskildring* i *Fra Ribe Amt* 1935, 617—34.

med *Ingeborg Bennike* (født 15. Juni 1869), Datter af Malermester Bennike, København.

I den Mindebog over Præsten Carl Schjørring, samlet af Sønnen Sigurd Schjørring efter Faderens Død 19. September 1925 i Tranebjerg på Samsø, er der meget lidt om Pastor Schjørrings Virksomhed i Harte og Bramdrup. Man har Indtryk af, at hans bedste Præstetid var i Vestjylland og på den frugtbare Ø i Kattegat. Der er dog Vidnesbyrd om, at Schjørring også havde en påskønnet Gerning i Harte-Bramdrup. Han var i Besiddelse af en stor Veltalenhed, og Lærer H. Tarp i Harte kunde derfor ved hans Død berette om, at Schjørring på højhelige Dage, i Jul, Påske og Pinse, kunde tale med en mægtig Varme og sætte alle Tilhørerne i en så rig Feststemning, som det kun er givet få at gøre bedre, og »hvor han var Taler ved Efterårsmøder, der gik man hjem med Tak og Pris til Gud i det høje«. — Selv om Schjørring var glad og tilfreds i Harte, kunde han dog ikke sige nej til en Opfordring fra Tranebjerg Sogn på Samsø om at blive Præst der, og til manges Forbavselse flyttede han da i 1906 fra det centrale Påby til det isolerede Samsø, hvor han så var Resten af sin Levetid. Schjørring fortrød aldrig, at han drog til Samsø, hvor der var godt at være.

Til Harte-Bramdrup kom så i 1906, kaldet den 28. Aug., Pastor *Hans Jørgen Birk*, der herved blev Præst i sin Barndomsegn. H. J. Birk blev født 17. Maj 1868 i *Dollerup* ved Lunderskov. Her var hans Forældre Lærerefolk. Lærer Kresten Birk, der var Husmandssøn fra Ovtrup ved Varde og Elev af Morten Eskesen, blev Lærer i Dollerup 1865. Han var en livfuld og dygtig Lærer, men på Grund af Sygdom gik han allerede af i 1876. Han var dernæst i en Årrække Ejer af Elmegård i Nabo-byen Nagbøl. Birk var præget af C. Kold og hørte til

Askov Højskoles første Venner. Han var afgjort Modstander af den kendte Indre-Missions Præst C. J. Moe, der var Præst i Skanderup Sogn 1885—1922. Derfor er Birk flere Gange omtalt i Moes Bog: »Oplevelser« (1926). »Nagbøl-Birk«, som han populært kaldtes, løste Sognebånd til Pastor J. Richter, Vejen. Den 13. September 1899 afgik Kr. Birk ved Døden. Hans Hustru, Hedvig Birk, f. Hermansen, døde højt bedaget i Lunderskov 1924.

Man forstår, at en Søn, der var udgået fra et Hjem som Birks i Nagbøl, umiddelbart måtte slutte sig til den grundtvigske Bevægelse. Hans Jørgen Birk blev Student fra Birkerød 1888, theologisk Kandidat 1894. 1895—1901 var han Højskolelærer på Kvissel og Mellerup Højskoler. 1901 blev han Præst for Ørre-Sunds Sogne ved Herning, og i 1906 kom han så til Harte-Bramdrup. Den 16. Oktober 1896 blev Birk gift med Sidsel Katrine Buch, født 8. November 1873 på Nørgårdslund i Skanderup, Datter af Proprietær Peter Buch og Hustru Johanne Buch. Da Fru Pastor Birks Moder blev døbt, var Pastor P. N. Gade (Præst i Skanderup 1823—1834) med til Barselgildet på Nørgårdslund. Han var en høj, spids Person, der helst talte i Spydigheder. En ældre Mand vester fra sad til Bords med høj Hat på. Det var en gammel Skik at beholde Hovedtøjet på. Pastor Gade diverterede ham blot med dette Spørgsmål, om han var bange for, at hans Lus skulde få Snue.²⁸⁾

Pastor Birk var meget politisk interesseret, og i sin Hartetid skrev han mange Artikler i Kolding Folkeblad over religiøse, historiske og politiske Emner. Han var en meget benyttet Foredragsholder i Koldingegnen, hvad man godt kan forstå, da han var en af sin Tids bedste

²⁸⁾ Jfr. August F. Schmidt: Skanderup Sogn (1926—28), 126, 134—35. Kolding Folkeblad ¹⁰/₂ 1938.

opbyggelige Talere. Ikke mindst i sit Barndomssogn Skanderup blev han ofte brugt i grundtvigske Kredse. Han talte ved Gjelballe Forsamlingshus' Indvielse i November 1907, ved Skanderup Efterskoles Indvielse 20. September 1914 og ved Skanderup Valgmenighedskirkes Indvielse i September 1922. Man kunde synes, det havde været rimeligt, om H. J. Birk var blevet Præst for Skanderup-Hjarup Valgmenighed i 1910, da denne Menighed fik sin egen Præst, men sådan blev det nu ikke. I 1917 søgte Pastor Birk Embedet ved Sct. Jørgens Kirke i Svendborg, og med den Anseelse, der var knyttet til hans Navn, fik han det meget eftertragtede Kald. I Svendborg prædikede han også for en fuld Kirke. Han kom i Sydfyn aktivt ind i det grundtvigske Ungdomsarbejde og var en Tid Medlem af De danske Ungdomsforeningers Hovedbestyrelse. I sine sidste Præsteår var han tillige Provst for Sunds Herred. H. J. Birk døde i Svendborg 23. Januar 1941.

Hans Larsen Jespersen var Sognepræst for Harte-Bramdrup Menigheder i Årene 1917—22. Han er født 13. Juli 1890 i Balslev på Fyn og blev efter sin Embedseksamen 1915 ordineret Medhjælper i Kregme i Nordsjælland. Herfra kom han i 1917 til Harte. Blev 1922 2. residerende Kapellan ved Budolfi Kirke i Ålborg, hvorfra han dog igen flyttede allerede i 1924, da han kaldedes til sit nuværende Embede som Sognepræst til Kirke-Hyllinge på Sjælland. Pastor Jespersen, der er ugift, har i kirkelig Henseende Hældning til Indremission.

Frode Køster, der efterfulgte Jespersen som Præst i Harte-Bramdrup, blev født 14. Oktober 1882 i Mygind (Randers Amt), Søn af Sognepræst s. St. Holger Kr. Køster og Hustru Kamilla Kristiane Frederikke Olsen. Efter sin Embedseksamen 1908 var Køster fra 1909 Hjel-

pelærer ved Det kgl. Blindeinstitut. Senere var han to Gange Lærer på Galtrup Højskole på Mors. Så var han i nogle faa År Præst på den lille Ø Alrø i Horsens Fjord. Herfra flyttede han i 1922 til H.-Br. Han var en ualmindelig afholdt Præst, hvis jævne Færd og gode Hjerter mindes med Taknemlighed i hans gamle Sogne. Køster døde 16. November 1934 og ligger begravet på Harte Kirkegård. Hans Begravelse var den største i Mands Minde i Sognet. Ved denne Lejlighed blev der givet mangfoldige Vidnesbyrd om den friske og prægtige Mands Gerning i de Sogne, han havde været Præst for. Køster var ugift. Søsteren Dagny Køster, der nu bor i Kolding, bestyrede hans Hus.

Alfred Thorvald Sarnæs, der efterfulgte Køster som Sognepræst i H.-Br., er født 1902 i Vejlbj Sogn på Fyn (Gårdmandssøn). I Studietiden dyrkede han litterære og historiske Studier. Efter Embedseksamen i 1930 blev han residerende Kapellan i Hvirring-Hornborg ved Horsens indtil 1935, da han flyttede til sit nuværende Embede, hvori han blev indsat 14. April nævnte År. Alfr. Sarnæs blev gift 1932 med Clara Marie Nielsen, f. 3. August 1908 i Ubberud Sogn ved Odense (Gårdejerdatter). Pastor Sarnæs har et kendt Navn som Foredragsholder og som litterær Medarbejder ved Højskolebladet.